

Korarámai kori védmű részlete és 2-3. századi kőépület az aquincumi katonavárostól északra

(Budapest, III. ker., Filatorigát, Hrsz.: 19237, 19238, 19239, 19241, 19242)

Az aquincumi polgárváros és katonaváros között fekvő, ma régészeti védetség alatt álló terület kutatására a BAUMAX által tervezett építkezés adott lehetőséget. Szakmailag a feltárást a korábbi szondázó jellegű kutatás eredménye (ZSIDI 1998, 65-71.) indokolta. A régészeti feltárás mértékét azonban – mind horizontálisan, mind pedig vertikálisan – elsősorban a területen létesítendő épület kiterjedése határozta meg. A régészeti eredmények is csak ennek függvényében értékelhetők.

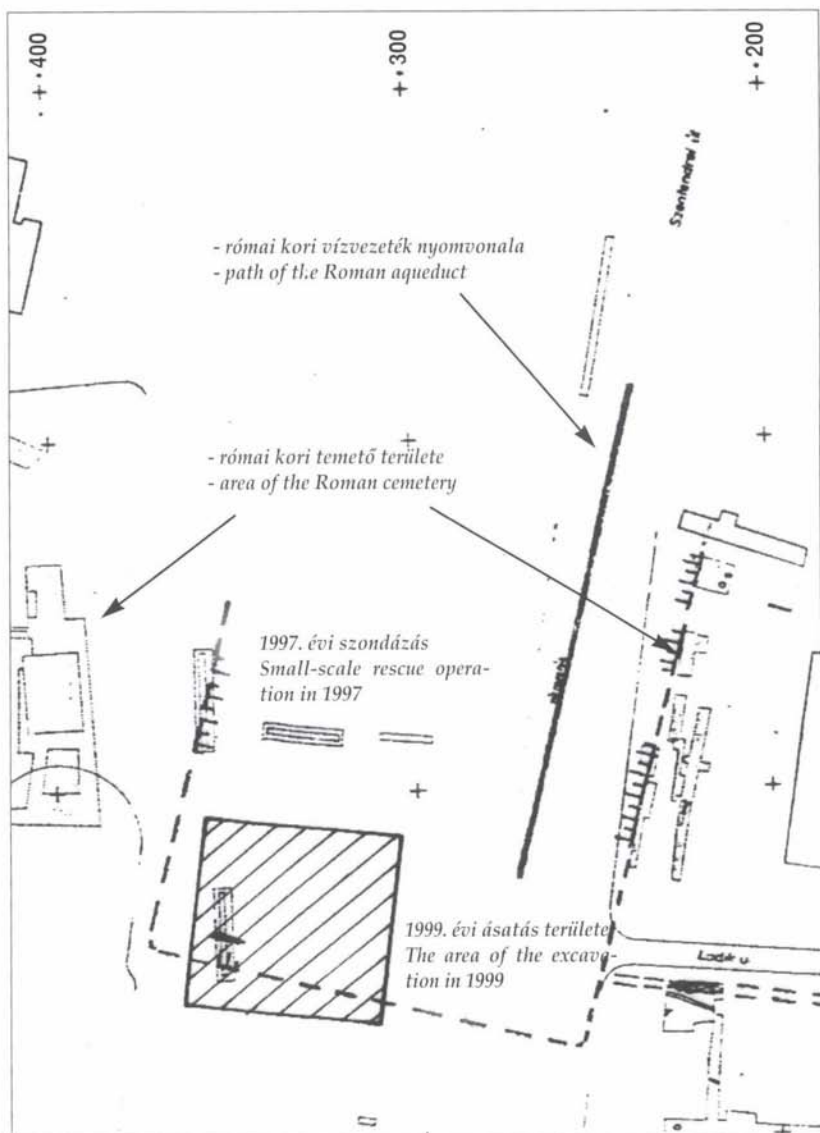
A kutatás közvetlen előzményének tekinthető, 1997-ben végzett szondázó jellegű feltárás egy római kori védműrendszer részleteként értékelt objektum csoportot, valamint egy – az archaeometriai vizsgálatok eredményeképpen – a 13. századra datálható objektum nyomát hozta felszínre. A mostani felületi feltárás (1., 2. kép) azonban a szondázó jellegű kutatás során észlelt viszonylag elszórt jelenségcsoportok helyett, meglepően gazdag eredményt ho-

Part of a Early Roman Defence System and a Stone Building from the 2nd-3rd Centuries North of the Aquincum Military Town

(Budapest, District III, Filatorigát, Tln.: 19237, 19238, 19239, 19241, 19242)

The research in the territory between the Aquincum Civil and Military Towns, areas under archaeological protection, was necessitated by a construction projected by BAUMAX. From an archaeological point of view, the results of previous test excavations (ZSIDI 1998, 65-71.) justified these more extensive excavations. The extent of the excavations, however, both horizontally and vertically, was defined first and foremost by the dimensions of the building planned to be established in the territory. The archaeological results can be evaluated only in regard to this given situation.

The test excavation carried out in 1997, which can be considered the direct antecedents of the present excavations, brought to light a group of features interpreted as a fragment of a Roman period defence system and the traces of a feature, which was dated by archaeometric analyses to the 13th century. The present excavations (Figures 1 and 2), nevertheless, yielded

1. kép: A feltárás helyszínrajza
 Figure 1: Plan of the excavations

2. kép: Összkép a feltárási területről a munka megkezdésekor

Figure 2: Plan of the excavations at the start of the work

zott. A feltárt mintegy 60 x 60 méteres összefüggő felületen – a bronzkortól a 19. századig terjedően – nyolc (!) korszak emlékei kerültek felszínre. Az összefüggő felületet északi és keleti irányban kutatóárok-kokkal egészíthették ki. A feltárt területen a 2-3. századi és a 18. századi kőépületek mellett közel 100 földbemélyített objektum került elő. A leletanyag az előzetes, leltározás előtti nyilvántartás alapján, mintegy 5000, többnyire kerámia, csont és fémtárgyat foglal magában.

Az eredmények régészeti szempontból nemcsak gyarapították az egyes régészeti korokra vonatkozó

an unexpectedly rich result instead of the scattered groups of features observed during the test excavations. The remains of eight (!) periods were uncovered, ranging from the Bronze Age to the 19th century over a surface of about 60 m x 60 m. The contiguous surface was finished with a trench on the north and the east. Nearly 100 sunken features were found beside the stone buildings from the 2nd and 3rd and the 18th centuries in the unearthened area. The find material comprises about 5000 items, mostly pottery, and also bone and metal objects according to the register taken prior to inventory.

ismereteinket, hanem több tudományos újdonsággal is szolgáltak. Közülük kiemelendő a korarómai kori, védművekkel ellátott objektum két periódusának előkerülése. Ez az aquincumi limesrendszer kialakulása és az aquincumi településtörténet szempontjából is új adat. A másik újdonságot a 7-8. századi avar telep objektumai szolgáltatták. Budapest területén mindeddig csak igen kevés, szórványos nyomait ismertük az avar telepeknek. (NAGY 1993, 358-359.) Míg azonban az avar telepek az építkezés területére eső részét teljes mértékben sikerült feltárni, a korarómai, védművekkel körülvett objektum nagyobb része – a vártnál jelentősebb mélység és a szűkreszabott határidő miatt – csak kisebb részletekben került feltárra. Ez azt eredményezte, hogy bár a konstrukció egyes elemeinek szerkezete egyértelműen rögzíthető volt, a szerkezet elemeinek összefüggése azonban csak rekonstruálható. (Az épület pinceszintjének kiemelésénél még lehetőségünk van a megfigyelésre, melynek során talán az összefüggésekre is fény derül.)

Az egyes régészeti korokból előkerült emlékek rövid értékelését az alábbiakban adjuk meg. (3. kép)

A terület bronzkori lakottságáról egy tapasztott járó felület, valamint egy lakó objektum és néhány gödör

The results not only enriched our knowledge of the various archaeological periods but provided several scientific novelties as well. The most eminent of these was the discovery of the two periods of an early Roman feature furnished with a defence system. This is a new datum also with respect to the formation of the Aquincum limes system and the settlement history of Aquincum. The other novelty was represented by features from an Avar settlement from the 7th-8th centuries. Until then, very few and only scattered traces of Avar settlements had been known from the territory of Budapest. (NAGY 1993, 358-359.) The whole of the Avar settlement was unearthed within the construction area, while the larger part of the early Roman feature encircled by a defence system could be unearthed to a lesser degree because of the greater than expected depth and the tight deadline. The result of this was that although the structure of some elements of the construction could unmistakably be recorded, the connection between the structural elements could only be partially reconstructed. (We shall have another possibility for observation when the cellar level of the building is dug. Hopefully, the connections may then be revealed as well.)

The short evaluation of the

3. kép: A feltárás alaprajza a különböző korú emlékek feltüntetésével (munkaközi állapot)
 Figure 3: Plan of the excavations with remains from various periods

tanúskodik. Ezek a jelenségek a kutatási terület északkeleti részén, viszonylag kis kiterjedésben jelentkeztek. A most elkerült leletek feltehetőleg összefüggésben állnak a Szentendrei út túloldalán, az ARAL töltőállomás építésekor, 1994-ben Vadász Éva által feltárt őskori emlékekkel. A római kor korai fázisát jelzi az a kétperiódusú, védművekkel ellátott, feltehetőleg palánszerkezetű objektum, melynek pontos kiterjedését és szerkezetét – a feltárás térbeli korlátai következtében – csak feltételezhetjük. Az objektumot egy kiemelkedő homokos padon emelték, melyet a későbbi Rádl árok vize határolt északon és feltehetőleg nyugaton is. Valószínűleg ez táplálta a védműrendszerhez tartozó vizesárkot délen és keleten is. Talán ennek nyomai látszanak még a 19. század elején készült térképen (Buda és Pest Alap és Vízhelyzeti Térképe), ahol éppen a lelőhely területénél az árok mellékágai egy szabályos négyszög alakot fognak közre. A jelenleg rendelkezésre álló ismeretek alapján a védműrendszer mintegy 30 méter széles, kelet-nyugati irányú sávot foglalt magában. (Déli irányban egyelőre nem értük el a szélét.) A korábbiak ítélte védműrendszer északabbra volt, s ehhez tartozhattak az A6, B6. szelvényekben feltárt kelet-

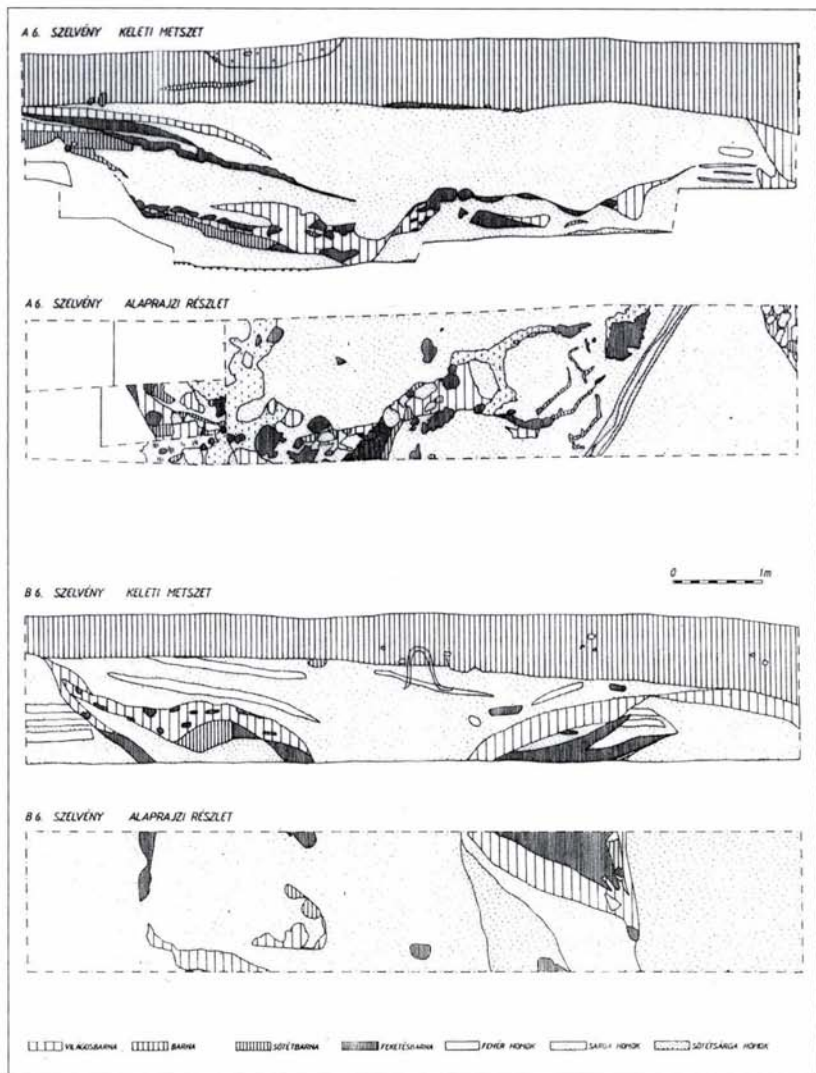
unearthed remains from the various archaeological periods is as follows. (Figure 3)

The habitation of the area in the Bronze Age is shown by a plastered floor level, a dwelling feature and some pits. These features appeared on a relatively small surface in the northeastern part of the excavation area. These finds can probably be linked with the prehistoric remains unearthed by Éva Vadász on the other side of Szentendrei Road during the construction of the ARAL pump station in 1994.

The two periods from the probably timber structure, complete with a defence system, marked an early phase of the Roman period. The exact size and structure of the feature can only be estimated due to the special limitations of the excavation. The feature was constructed on an elevated sandy bank bordered by the water of what was later to be the Rádl ditch on the north and probably also on the west. This could have provided water for the moat of the defence system on the south and also on the east. Perhaps the traces of these ditches can be seen on a map made at the beginning of the 19th century, where the branches of the ditch enclose a regular square shape. (Buda és Pest Alap és Vízhelyzeti

nyugati árkok. (4. kép) A későbbi rendszer, a betöltött árkok felett feltárt, szabályos elrendezést mutató nagyobb, többsoros cölöpkötegekből állhatott. Az objektum belső épületei a magasabb, homokos kiemelkedésen álltak. Ezeket azonban részben az eróziótól lepusztult, részben pedig a későbbi korok által elpusztított állapotban találtuk. Mind a védműrészlet, mindpedig a belső épületekként értékelhető nyomok, többnyire járószint alatti, szerkezeti elemek voltak. A későbbi korok beásásai, valamint a dunai áradások nyomot hagyó pusztításai következtében a kisebb talajelváltozást okozó építmények nyoma csak szórványosan maradt meg. Belőlük csak igen kevés leletanyag került elő. Mind a konstrukció mind pedig a leletanyag egyaránt rövid használati időre utalnak, mindkét periódus esetében. Datáló értékű leletanyag egyedül a későbbi cölöphelyek bemélyedt tetejére ráhullott faszenes, habarcsos, téglás omladékból került elő. (5. kép) Az omladék származása egyelőre bizonytalan, a leletanyag azonban az 1./2. század fordulójára, illetve az annál korábbi időszakra utal. Az objektum tudatos megszüntetésére és felszámolására utal az, hogy a szerkezeti – feltehetőleg fa -építőelemeknek csak a nyomát találtuk. A terü-

térképe / Basic and Hydraulic Map of Buda and Pest) Judging from the data we have, the defence system occupied a circa 30 m broad zone running east-west. (We have not yet reached its edge on the south.) The defence system estimated to be the earlier one, lay farther to the north. The ditches in trenches A6 and B6 which run east-west may belong to it. (Figure 4) The later system may have been composed of the regularly arranged rows of post clusters unearthed above the filled-in ditches. The inner buildings of the feature stood on the higher, sandy elevation. They were found in poorly preserved condition due partly to erosion and partly to building activities in later periods. Both the fragment of the defence system and the traces interpreted as internal buildings were mostly structural elements from beneath the floor level. As a consequence of later pits and the devastation of Danubian floods which could be observed, the traces of buildings built with slight alterations in the ground survived only sporadically. They contained very little find material. Both the structure and the lack of find material suggest a short use in both periods. Finds good for dating were found only in the destruction layer with charcoal, mortar and bricks fallen

4. kép: A megújított korarómai kori konstrukció a A6. és B6. szelvényekben (alaprész és metszet)

Figure 4: Renewed early Roman construction in trenches A6 and B6 (groundplan and section)

5. kép: Bronz tű madarat ábrázoló feje a korarómai objektumot fedő rétegből (E6-7. szelvény)

Figure 5: Bronze pin with a head in the form of a bird from the layer covering the Early Roman feature (E6-7. trenches)

let stratégiai jelentőségének változása, a limes kiépülése, illetve az ezzel összefüggésben átalakuló település-szerkezet az 1./2. század fordulóján, illetve a 2. század első évtizedeiben, jelenthetik azokat az okokat, amelyek a védművekkel körülvett objektum megszüntetéséhez vezettek.

A római kor későbbi fázisában (6. kép) (2-3. század), amikor a provinciászékhely, Aquincum település-szerkezetének végleges kontúrjai ki-

over the sunken tops of later post holes. (Figure 5) The origin of the destruction layer is uncertain as yet, the find material suggests a date from the turn of the 1st and 2nd centuries or even earlier. The conscious abandonment and elimination of the feature is suggested by the fact that only traces of the probably wooden structural building elements were found. The change in the strategic importance of the territory, the establishment of the limes and the consequent modification of the settlement structure at the turn of the 1st and 2nd centuries and in the first decades of the 2nd century may have been the causes that led to the abandonment of the feature encircled by a defence system.

The purpose of the territory changed when the final contours of the settlement structure of Aquincum, the capital of the province, became set in the later phases of the Roman period (2nd-3rd centuries). (Figure 6) Cemeteries were opened both east and west of the earlier feature encircled by a defence system. This was the time when the northern cemetery of the Military Town was established on its western side. This cemetery remained in use up until the last 3rd of the 4th century. East of the unearthed Filatorigát feature, on the eastern side of the earlier

alakultak, a terület rendeltetése átalakult. A korábbi, védművekkel körülvett objektumtól keletre és nyugatra egyaránt temető létesült. Ekkor nyitották meg a katonaváros északi temetőjét, a nyugati oldalon, amely egészen a 4. század utolsó harmadáig használatban volt. A most előkerült objektumtól keletre pedig, a már koráb-

6. kép: A 2-3. századi kőépület terrazzo padlójába vágott vízvezető csatorna

Figure 6: Water channel cutting through the terrazzo floor of a 2-3. century stone building

ban megépített vízvezeték keleti oldalán egy rövid használatú temetkezési hely létesült, melyet legkésőbb a 2. század végéig felszámoltak. A vízvezeték nyugati oldala mellett azonban egy kőépületet emeltek, amelynek maradványai a feltárás során előkerültek. A – feltételezőleg egy korábbi útrétegbe alapozott – kétperiódusú építmény kiterjedését sikerült meghatározni északi, déli és nyugati irányban, a jelenlegi kutatási terület keleti felén, mintegy 50 x 50 m-es területen. A megújított terrazzópadlóval, padlófűtéssel ellátott, csatornázott épület északi részén egy apszisos helyiség is helyet kapott. Az épület falait a

constructed aqueduct, a burial place of shorter duration was begun. It was abandoned by the end of the 2nd century at the latest. A stone building was raised, however, on the western side of the aqueduct. Its remains were revealed by the excavations. The foundation of the two period building was probably laid in earlier road layer. We were able to define its extent on the north, south and west in the eastern part of the excavation area over a surface of about 50 x 50 m. The building was furnished with a renewed terrazzo pavement, floor heating and sewers as well as a room with an apse which was added on the north. The walls of the build-

későbbi korokban kibányászták, az építőanyagot elhordták. Az épületből származó, viszonylag kevés, eredeti helyén meghagyott maradványt vastag köves omladék fedte. A kőépület alatti rétegek arról tanúskodnak – elsősorban az épület keleti részén –, hogy az építkezés előtt jelentős tereprendezést (feltöltés, kiegyenlítés, stb.) kellett az építőknek végezni. Talán nem állunk messze a valóságtól, ha egy nagyobb épületeggyüttes részének tartott építmény funkcióját, tekintettel annak elhelyezésére, infrastruktúrájára, valamint bizonyos alaprajzi adottságaira, fürdőként határozzuk meg. Az épület környékéről származó korábbi régészeti leletek (a közelből került elő a Silvanus-Silvanae relief (HAMPEL 1891, 70., VII. kép) valamint topográfiai adatok alapján elképzelhető, hogy a katonaváros és a polgárváros közötti területen, egy jelentősebb útkezeszteződés közelében álló épületeggyüttes, a fogadó, utiállomás és a fürdő funkcióját egyaránt betölthette.

A római kort követően az avarok késői csoportja (7-8. század) telepedett meg a területen. Félig földbementített házaik, melyek közül mintegy tíznek a nyomát tártuk fel, körbevették a római kori kőépületet, ami arra utal, hogy annak romjai

were pulled down in a later period and the building material was taken away. The relatively poor remains of the building which stayed in an original position were covered by a thick ruin layer of rubble. The layers under the stone building demonstrate, especially in the eastern part of the building, that significant landscaping (filling and levelling) must have been carried out prior to the construction. Thus, perhaps it is correct to suggest from the position, the infrastructure and also from certain features of the groundplan that the construction, which can be regarded as a part of a larger building unit, functioned as a bath. The earlier archaeological finds from the area of the building – a Silvanus-Silvanae relief was found in the vicinity (HAMPEL 1891, 70., Figure VII) – and the topographic data imply that the building unit in the territory between the Military and the Civil Towns could have functioned as an inn, a station and a bath near a larger cross-roads.

After the Roman period, a late group of Avars (7th- 8th centuries) settled in the territory. Their semi-subterranean houses, of which traces of about ten were recovered, encircled the stone building of the Roman period. Thus, its traces must still have been visible on the ground

még látszottak a felszínen. Bár az avarok – megtartva korábbi nomád életmódjuk hagyományait – nem költöztek be a kőépületbe, azonban használták annak minden hasznosítható darabját. Ezért találkozhatunk valamennyi gödörház tűzhelyénél faragott kőemlékekkel, terrazzo- és vakolatdarabokkal, római kori kerámia- valamint téglatöredékekkel. A római kori épület közelsége bizonyára fontos telepítőtényező volt az avar település kialakulásában. A telepnyomokhoz legközelebb lévő későavar temetkezések délkeleti irányban alig néhány száz méterre kerültek elő korábban. (NAGY 1998, 39-40.)

A korai középkor szórványos beépítettségére utal két félig földbementített objektum a terület északnyugati részén. Mindkét objektum tüzelőhelyet is tartalmazott, melyek egyike archeometriai vizsgálata is az 1250 körüli évekre utaló eredményt hozott (Marton Péter vizsgálata 1997-ben, ELTE Geofizikai Intézet). A réteganyagban ezévből előkerült néhány kerámia töredék is utal a terület 13. századi használatára.

A terület keleti részén állt a 18. században a II. József által emelt selyemgombolyító, az ún. Filatórium egyik épülete, melynek kőanyaga – mint arra a kutatás során elvégzett geológiai vizsgálat fényt derített – a közelben lévő római kori vízvezeték

surface at that time. The Avars, following the traditions of their earlier nomadic way of life, did not move into the stone building, still used each utilizable piece of it. So we can find carved stone objects, terrazzo and plaster fragments, Roman pottery sherds and brick fragments in the ovens of all the semi-subterranean houses. The proximity of the Roman period building must have been an important factor in the establishment of the Avar settlement at this place. The late Avar burials closest to the settlement traces were found earlier only a few hundred metres to the southeast. (NAGY 1998, 39-40.)

Scattered habitation in early medieval times is evidenced by two semi-subterranean features in the northwestern part of the territory. Both features contained a fireplace. The archaeometric analysis of one of them yielded a date of about AD 1250 (Péter Marton's analysis in 1997, ELTE Institute of Geophysics). The few sherds found in this layer this year also suggest that this territory was in use in the 13th century.

The silk thread factory established by the emperor Joseph II in the 18th century, one of the buildings of the so-called Filatórium, stood in the eastern part of the territory. Its stone material came from the

elbontásából származik. (7. kép) Ennek az épületnek a nyomai ugyancsak láthatók a már fentebb említett, 1833-ból származó térképen.

A 19. századi Filatorigát töltésének anyaga is előkerült a terület keleti részén. A töltésben – miután az anyagot a közeli római kori temető területéről hozták (HAMPEL 1891, 51.) – sok ró-

mai kori leletanyag, elsősorban kerámia és embercsont volt.

A feltárás eredményeinek alapján a mélygarázs építése a terrazzópadlós épület épen maradt részeit, valamint a 18. századi épületet nem sértheti. Alattuk a korábbi periódusok is megmaradnak. A terület többi részén pedig az építkezéshez kapcsolódóan lehetőségünk lesz további megfigyeléseket tenni.

Zsidi Paula

Irodalom/References:

HAMPEL 1891 – HAMPEL J., Az ú.n. Raktárréten lelt temető sírjai. Budapest Régiségei 3 (1891), 51-75.

7. kép: Az ún. Filatórium keleti zárófala, amely a római kori vízvezeték elbontott köveiből épült

Figure 7: The eastern end wall of the so-called Filatórium, which was built from the stones of the demolished Roman aqueduct

demolished nearby Roman aqueduct as revealed by a geological analysis carried out during the excavations. (Figure 7) Traces of this building can also be seen in the earlier mentioned map from 1833.

The material of the fill of the Filator dam, constructed in the 19th century, was also found in the eastern part of the territory. The fill contained many finds from the Roman period, especially sherds and human bones, since the earth was transported here from the nearby Roman period cemetery. (HAMPEL 1891, 51.)

Estimated from the results of the excavations, the construction of a deep parking lot will not damage

NAGY 1993 – NAGY M., Óbuda a népvándorlás korban. Budapest Régiségei 30 (1993) 353- 395.

NAGY 1998 – NAGY, M., Awarzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest. Monumenta Awarorum Archaeologica I. Budapest (1998)

ZSIDI 1998 – ZSIDI P., Római kori védműrendszer nyomai az aquincumi katonavárostól északra. Aquincumi füzetek 4 (1998) 65-71.

the intact parts of the building with a terrazzo pavement and the building from the 18th century. Even earlier periods may survive under them. In the other parts of the territory, we shall have opportunities during the construction work to carry out further observations.

Paula Zsidi